

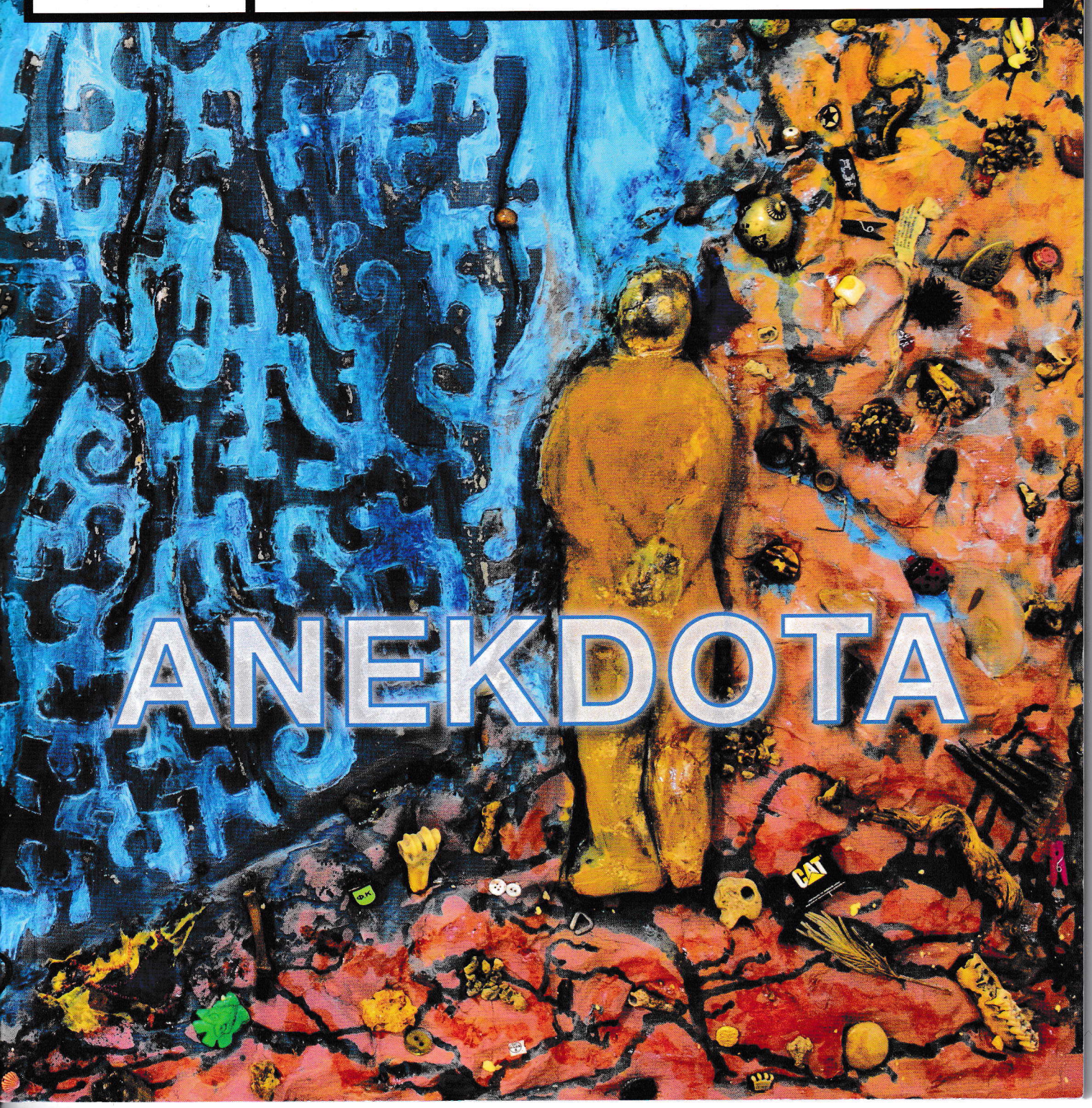
110. szám

2025.

EX

S y m p o s i o n

irodalom művészet filozófia reflexió

ANEKDOTA

A szerkesztőség elnöke:

TOLNAI OTTÓ

Főszerkesztő:

BOZSIK PÉTER

A számot szerkesztette:

BOZSIK PÉTER

Olvasószerkesztő:

BALOGH EMERENCIA

A szerkesztőség tagjai:

JÓZSA MÁRTA, KRUSOVSKY DÉNES,
LADÁNYI ISTVÁN, MESÉS PÉTER, PATÓ ATTILA,
RADICS VIKTÓRIA, RAJSZI EMESE,
SZERBHORVÁTH GYÖRGY, SZILÁGYI ZSÓFIA,
VIRÁG GÁBOR

Laptev:

FENYVESI OTTÓ

Az EX Symposion Alapítvány alapítói:

BALÁZS ATTILA, KALAPÁTI FERENC, SEBŐK ZOLTÁN

Kiadja az EX Symposion Alapítvány

Szerkesztőség: Ányos u. 1–3., 8200 Veszprém

E-mail: bozsi@exsymposion.hu

www.exsymposion.hu

Felelős kiadó: Bozsik Péter

ISSN 1215-7546

© EX Symposion Alapítvány

Megrendelhető a szerkesztőség címén

Ára: 1700 Ft

FOLYÓIRATUNK KAPHATÓ:

Budapesten: Írók Könyvesboltja, Andrassy út 45.

Támogatóink:

Számunk Veszprém Megyei Jogú Város
Önkormányzata támogatásával jelent meg.

Nyomta:

Érdi Rózsa Nyomda

Nyomdai előkészítés:

Pozitív Logika Produkciós Iroda Kft.

tartalom

Tolnai Ottó: Szabadka elemeihez 1

Radics Viktória: Anekdoták és metafizika 10

Tompa Andrea versei 16

Péntek Orsolya: Az egyről 18

Demény Péter: Tolnai Ottó, a szobrász 21

Villányi László: Almacsutka 24

Pintér Viktória: Ahol kinyílik 25

Németh Gábor: Kedves P.! Kedves I.! Drága E-S! 28

Józsa Márta: Egérszar a lisztben 31

Domján Gábor versei 34

Szilágyi Zsófia: S mindenütt hó 36

Thomka Beáta: Tolnai Ottó hanghordozása

és beszélő alakjai 42

Géczi János: Terzinák, a negyvenedik 44

Bencsik Orsolya: A fogak története 45

Nagy Gabriella: Kafka Ferike esete a létezéssel 48

Györe Balázs két verse 50

Bozsik Péter: (A falu bikája és az áldozatok) 51

Ladik Katalin: Holdvér, veszélyes nőiesség 53

Garaczi László: A gazdag ember, akit Mihaleckinek

hívtak 56

Fenyvesi Ottó: Hétköznapi szürreál – tűzálló esernyő 58

Keresztesi József: Egy sorsfordulat 63

Száz Pál: A szorítócsiga 65

Zeke Gyula: Bontókés 68

Terék Anna versei 70

Ladányi István: Wilhelm-apokrifek 74

Peer Krisztián: Hogyan lettem író? 76

Az első belső borítón Bozsik Péter jegyzete olvasható.

A számot Takács Tibor Faki Azúr rizóma
című munkájával illusztráltuk.

Gyilági Zsófi

9 771215 754002

S MINDENÜTT HÓ

(Grendel Lajos és Moszkva)

„Mesélte, Moszkvában akkora terek vannak, hogy
sosem is lehet átélni a másik felükre... végtelenek...”
(Tolnai Ottó: *Végeladás*)

1922 októberében a Vígyszínház bemutatta Csehov *Három nővér* című darabját – a főszerepeket Varsányi Irén, Gombaszögi Frida és Makay Margit játszották, a darabot Kosztolányi Dezső fordította le magyarra. A premierről Marlay Ödön ezt írta: „A méla napfény, a holdsütés, a szánkó csörgője, az emberi szó, a hallgatás, a tettek után sóvárgó tétlenség, a síró vagy a szent Moszkva felé, még az oblomovcsina mételyes levegője is, a fiatal láb táncdobbantása, az agy csoszogása, a zongoraszó, a nyírfa suhogása, a hó szitálása, mind, mind drámai hangszer a kezében az emberekkel együtt, akiken s amelyekkel komorságában is ragyogó pathetikus szimfóniát játszik el az életről.”¹ Talán valahogy így képzelte el Grendel Lajos is Moszkvát – bejárta a világot Párizstól New Yorkig, Barcelonától Dublinig, de az orosz fővárosba csak 2010 telén jutott el, tele tervekkel. Így mesélt erről Toldi Veronikának, évekkel később: „Szóval úgy képzeltem, hogy nekivágok Moszkvának, bejárom a Vörös teret, a Patriarsije Prudit (az egyik kedvenc regényem, *A Mester és Margarita* ott indul), és mindenekelőtt orosz barátokra teszek szert.”²

Aztán minden másképp alakult. Grendel ugyanis, megérkezése után szinte azonnal, súlyos stroke-ot kapott: a szállíthatóságáért

folytatott kéthetes, komoly küzdelem után tudták visszajuttatni Pozsonyba (mentőautóban vitték, nem repülhetett), lassan újra megtanult járni, többé-kevésbé a beszéd- és írásképesége is visszatért. Bár neki, aki a szavakból, a beszédből élt egész életében, különösen félelmetes lehetett az afázia, író maradhatott mindvégig, és nem pusztán a stroke után megjelent kötetei igazolják ezt. Amikor már interjút tudott adni, akkor is az irodalmon keresztül érkezett el a saját történetéhez. Így igyekezett érthetővé tenni, mi is történt vele az első órákban: „Fölmentem az első emeletre, és mondani szerettem volna valamit. Valami olyasfélét, hogy milyen programom van... De más jött ki a számon. Körülbelül ilyesmi: »Felség, a franc föld küngső párlatán elült a hadvasak zadorlata.« (Idézet Kálnoky László: Shakespeare: XIX. Henrik című paródiájából).”³ Bár a szlovák irodalom részévé vált szerző csak a magyar nyelvet kapta vissza, szinte teljesen elfelejtette az anyanyelvi szinten beszélt szlovákot, illetve az angolt is, amelyet szintén remekül beszélt, hiszen az egyetemen magyar–angol szakos volt. Csodálatos volt a felépülése – de sosem lett a régi többé.

2018 decemberében halt meg. Könyveinek szerkesztője, a Pesti Kalligram igazgatója, Mészáros Sándor nekrológiájában ezt írta a nemcsak Grendel személyes sorsában, de beszédmódjában is bekövetkezett változásról: „2010. január végén, amikor Grendel elküldte nekem szerkesztésre a *Négy hét az élet* című nagyszerű regényének kéziratát, néhány nap múlva agyvérzést kapott Moszkvában. Elvesztette jórészt beszédképességét, elfelejtett nyelveket, alig tudta mozgatni a kezét is. De megtanult újra beszélni, majd írni is. Tragikusabb hangoltságú, szikárabb történeteket írt, erősebb kihagyásokkal, lassabb és nehezekebb mondatokkal. Nem tűnt el belőlük sem az irónia, sem a régi derű, csak sokkal keserűbb lett. Nem adta föl, szinte az utolsó pillanatig. Ebben van valami utánozhatatlannul szép és megrendítő.”⁴ Ugyanebben a lapszámban jelent meg Grendel másik barát-

1 Marlay Ödön, *Három nővér. Bemutató a Vígyszínházban, Magyarország* 1922. október 15., 7.

2 *A svéd királyra gondoltam. Toldi Veronika interjúja Grendel Lajos-sal*, Kalligram, 2018. szeptember, 15.

3 *A svéd királyra gondoltam...* 15.

4 Mészáros Sándor, *Grendel-vignetták*, Kalligram, 2019. február, 8.

jának, a pozsonyi Kalligram Kiadó vezetőjének, Szigeti Lászlónak a szövege is. És ebben nem életrajzi adatként bukkant fel Moszkva, Szigeti az orosz irodalomról mint mindkettőjük számára meghatározó olvasmányélményről ejtett szót: „A nyolcvanas években a legtöbbet talán Musilról, Közép-Európáról és Miskin herceg gyávaságáról beszéltünk. Mit takar a bűn, és mit a bűnhődés?”⁵ Bár Dosztojevszkijhez nem feltétlenül szükséges semmiféle közvetítő, mégis könnyen eszünkbe juthat, hogy Grendel útja egyértelműbben vezetett az orosz klasszikusokhoz amiatt, hogy nemcsak a magyar, de a szlovák irodalom keresztül is odatalálhatott hozzájuk.

Grendel prózája ugyanis egészen egyedi abban a vonatkozásban, hogy egyszerre lett része két irodalomnak, a magyarnak és egy szlávnak, jelesül a szlováknak: a fordítójával, Karol Wlachovskýval való szoros együttműködésnek köszönhetően volt olyan regénye, az *Áttételek*, amely szlovákul hamarabb jelent meg, mint magyarul, az írás és a fordítás párhuzamosan zajlott. Grendel a fordításainak köszönhetően „szlovák” íróvá is vált, a közös munka a fordítójával folyamatos konzultációt jelentett. Grendel úgy lett a szlovákiai magyar irodalom megkerülhetetlen alakja, hogy sosem akart a kisebbségi címkével takarózni. Ahogy halála után közzétett önéletrajzi naplótöredékeiben fogalmazott: „A kisebbségi létben is úgy kell írni, mint, mondjuk, Márquez vagy Bulgakov, vagy, mondjuk, Mikszáth. Nem szabad, hogy lehúzzon a kisebbségi szemlélet, mert az ilyen irodalmi műnek lóttek.”⁶

Grendel három íróat emlegetett itt mérceként, az egyik közülük orosz: érzékenysége az orosz irodalom iránt megfigyelhető az általa írt irodalomtörténetben is, amelynek a kiadói szerkesztője lehettem a Kalligramnál. Grendel egyetemi oktató is volt Pozsonyban és Prágában, ebből a tevékenységéből nőtt ki a *Modern magyar irodalom története* című, nagyszabású irodalomtörténeti munkája, amely először 2010-ben jelent meg. Petelei

Istvánról többek közt ezt írta: „Petelei terjedelmesebb elbeszélései közül *A fülemüle* és a *Lobbanás az alkonyatban* emelhető ki. Ez utóbbi az írónak alighanem »legoroszosabb« novellája. Lassúbb a tempója, a narráció kevésbé balladisztikus, s iróniája is visszafogottabb.”⁷ Gozsdu Elekről pedig ezt: „Egyes bírálói szerint Gozsdu figurái nem is igazán magyarok, hiszen sok esetben már a nevük is az orosz irodalom hatásáról árulkodik. [...] Az önvallomások és azok elemzése mellett Gozsdu nagy gondot fordít az atmoszferikus tájleírásokra is. Ez is, ha úgy tetszik, »orosz« a műveiben.”⁸ És ebből a munkájából még ki is hagyta azt a 2009-es rövid esszéjét, ahol Kosztolányi és Csehov egyes műveit szinte összetéveszthetőként mutatta fel, felidézve egy beszélgetését B.-vel, szlovák irodalomtörténész barátjával: „Tehát valami irodalmi témáról beszélgettünk a megenyhült légben. Valamilyen orosz témáról. Csehovról, többek között. Eszembe jutott a *Kínai kancsó*, elmeséltem a novella sztoriját. B. nagyon jónak találta a történetet, majd kissé restelkedve bevallotta, hogy Csehovnak ezt a novelláját nem olvasta még, pedig hát Csehovot imádja, Csehov az egyik legkedvesebb írója, ha valaki, hát ő aztán mindent, ami szlovák és cseh fordításban hozzáférhető, elolvasott már Csehovtól, néhány prózáját többször is. Mondtam, jó, jó, ne csodálkozzék, ez nem Csehov, ez Kosztolányi. Amint az *Április bolondja*, *A kövér bíró*, *A kulcs*, az *Appendicitis*, a *Silus*, az *Omelette á Woburn* is... Mennyi, mennyi »orosz« novella. Vagy a *Pacsirta!* Szegény, szegény, negyedik nővér. És *A kulcs*, az *Appendicitis* csinovnyikja! Mennyire keleti ezekben a prózában a nyugatos magyarok egyik legnyugatosabbika!”⁹

Grendel, bár emlegette a *Pacsirtát* is itt, Kosztolányitól novellákat sorolt: és másutt is a rövidprózát látta kiemelkedni a magyar irodalomból, nem a regényt. Az emlegetett önéletrajzi töredékeiben felidézi Szegedy-Maszáék Mihállyal folytatott beszélgetéseit,

7 Grendel Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Budapest, Pesti Kalligram, 2010, 31.

8 Grendel, *A modern magyar irodalom története*, 33–34.

9 Grendel Lajos, *Kosztolányi, a magyar orosz*, lásd: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/kosztolanyi-a-magyar-orosz.html>

5 Szigeti László, *Egy konok író halálára*, Kalligram, 2019. február, 4.

6 Grendel Lajos, *Önéletrajzi töredékek I. rész (Részletek)*, Kortárs, 2023/5, 22.

amikor ő mellett érvelt, hogy a novellákat másképp kell olvasni, mint a regényeket, költői prózaként: „A magyar irodalomban, a költészet mellett, a novellisztika az egyik csúcs. A regény, néhány jelentős kivétellel – 10–12 regény, ami nem sok – másodlagos. Ezt persze Mihály is elismerte. De a novellisztika jelentőségéről nem tudtam meggyőzni. Jobban mondva, nem is a jelentőségéről... A novellisztikát [ugyanúgy] prózának tartotta, mint a regényt. [Ebben] az irodalomtudósok túlnyomó többségével azonos nézetet vallott. Én nem. A [novellát] a próza és a költészet bizonyos keverékének

tartom, s épp a strukturalizmus erősített meg ebben. Költészet prózában elbeszélve – mondanám. Regényt sokféle módon lehet írni – a regény mindent kibír az esszéregénytől az avantgárdig – és persze [a] krimi[ig], lányregény[ig] stb. Vagyis az irodalmilag alacsonyabb rendű műfajokig. De novellát csak egyféleképpen. Vagy művészi, vagy kidobni az ablakon. És persze sokkal ősbibb. Gondoljunk csak Maupassant-ra, Csehovra, Hemingwayre, C. Mansfieldre, Babelre, Borgesra,

Cortázarra, és sorolhatnám tovább. Nos, a magyar novella felveszi a versenyt a legkiválóbb világirodalmi nagyságokkal. És ezt nem és nem veszi tudomásul a magyar irodalom-[tudomány]. A regényt tekinti az igazi dobásnak, pedig sok magyar regény délibáb.”¹⁰

Grendel, amikor szépiróként kapcsolódott az orosz irodalomhoz, leginkább ugyancsak novellában tette ezt: a *Pár baj* című novelláját, amelyik 1993-ban jelent meg *Az onírizmus tréfái* című kötetében, Gogol és Csehov emlékének ajánlotta. Már a cím írásmódjával is az összetett szó egyes alkotóelemeire irányítja a figyelmünket: párok és bajok vannak ebben a történetben is, amelyben egy névtelen telefonhívást követően Pathó, a grafikus számon akarja kérni Zomborit, egy „újonnan alapított lap főszerkesztőjét”, hogy a lánya neki, egykori barátjának a szeretője lett. A vitából aztán az lesz, hogy megállapodnak benne, párbajozni fognak: de ez a párbaj tragikus helyett nevetséges esemény lesz. Például azért, mert arra ugyan emlékeznek (feltehetőleg orosz regényekből), hogy ilyenkor ki kell mérni az ötven lépés távolságot, de azt már csak ezt követően értik meg, hogy nem véletlenül szoktak nem este, hanem hajnalban, derengő fényben párbajozni. Egy részlet a két szereplő párbeszédéből:

„– Kész vagyok! – kiáltotta és megfordult.
– Én is – hallatszott a másik irányból Zombori öntelt hangja.
– Nem látlak.
– Én sem, te tökkeltűtött. De legalább nem csodálkozom, Hiszen este van. Azért szokás hajnalban intézni az ilyesmit, és nem napszállta után.”¹¹

Amikor „oroszosságot” keresünk Grendel műveiben, érdemes továbblépni azoknál a műveinél, amelyeknél, például egy-egy ajánlásba emelt szerzői névvel, egyértelművé tette a kapcsolódást. Hiszen akár az elvágódást is tekinthetjük úgy egészében csehovinak, még akkor is, ha vágódának a magyar,

10 Grendel Lajos, *Önéletrajzi töredékek I. rész*, 30.

11 Grendel Lajos, *Összegyűjtött elbeszélések*, Budapest, MMA, 2023, 303.

[illegible]

Persze, a Grendel-hősök nem vágyódhatnak el úgy, mintha a *Három nővér*ben vagy *Az Isten háta mögött*ben lennének szereplők: ők,

13 Szirák Péter, *Grendel Lajos, Tegnap és Ma sorozat*, Pozsony, Kaligram, 2005, 19.

miként a *Nálunk, New Hontban* Kálmán bácsija, már erősen ironizálnak az elvagyódáson. Még ha Kálmán bácsi ifjúkorában küzdött is ezzel az érzéssel, most már inkább marad ott, ahol van: „Fiatalabb korában sokszor elvagyódott a városból, s ez a vágy olykor búskomorságba döntötte. Végül is mindig csupán a lustasága marasztalta New Hontba. Sosem merte vállalni a kockázatot, hogy másutt kezdjen új életet, irtózott a bizonytalanságtól, s azzal vigasztalta magát, hogy az élet úgyis mindenütt egyforma. Betegségek, szerencsétlenségek vagy a halál elől úgysem bujdoshat el, London, Párizs, Berlin vagy Bécs csupán mítosz, s nem elképzelhetetlen, hogy a párizsiak ugyanúgy unják Párizst, mint ő New Hontot. Akkor meg minek fejetlenül, cél nélkül futkosni a nagyvilágban?”¹⁴

Grendel maga, hogy megint az író életrajzába ugorjak vissza, egyáltalán nem szenvedett attól, hogy ott kell élnie, ahol, vagyis a szlovák fővárosban, amelyet a turisztikai ajánlók a „small big city” címkével láttak el: „Szeretek Pozsonyban élni – mondta egyszer nekem azon a nyugodt és természetes hangon, amitől minden nackósna azonnal feláll a szőr a hátán.”¹⁵ De bármennyire is szerette Pozsonyt, utazott, amikor csak tehetett, mindenfelé járt, ahova vágyódni szokás, Budapestre hazajárt, Párizsban tizenháromszor fordult meg, holott az első látogatásához szinte csoda kellett, majdnem lemaradt a repülőről. És csoda volt az is, hogy hazatért Moszkvából – ehhez viszont kellett valaki a szerencsén, a sorson, majd a gyógyulásért, a hazaszállításért küzdőkön kívül, rögtön az elején. Valaki, akit a Grendellel készült interjúban a „vendéglátóim” szó rejt el, az az ember, akihez szólni próbált, amikor érthetetlen szavak jöttek ki a száján. A névtelenül maradt megmentő az én kedves, idén elhunyt tanárom volt, a remek Cvetajeva-kutató, a csodálatos russzista: Nagy István. Grendel Lajos és Pista élete az előbbi számára határpontot jelentő, válságos pillanatban kapcsolódott össze, Moszkvában: hogy ez pontosan

miként is történt, az után már csak szövegekben meg az emlékeimet mozgósítva tudtam most nyomozni.

Nagy István a Moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ igazgatójaként 2008 és 2011 között olyan módon is közvetíteni kívánt a két kultúra között, hogy kortárs magyar szerzők műveinek orosz fordítását ösztönözte. Elhatározta azt is, hogy az egyes határon túli magyar régiókból választ be és ajánl fordításra egy-egy alkotót, így mutatva meg az orosz olvasóknak, hogy a magyar irodalom nemcsak a mai Magyarország területén születik meg. Arról, hogy pontosan milyen szerzők köszönhetik Pistának az orosz fordításukat, nem találtam összefoglaló írást, feljegyzést: azt is az emlékeimből idézem föl, hogy a szlovákiai magyar irodalomból, velem is konzultálva, Grendelre esett a választása, én adtam oda neki többet is a Kalligramnál megjelent Grendel-kötetektől. Még az is rémlik, hogy a rövidprózát ajánlottam a figyelmébe Grendeltől, tudván ugyanakkor, hogy a kiadók ott is a regényeket kedvelik inkább. A Grendelről szóló összefoglalók, amelyeket most megtaláltam, csak úgy általánosságban emlegetnek orosz fordításokat: azt sem könnyű egyébként összeszedni, milyen nyelveken jelentek meg Grendel-művek, a különböző összefoglalásokban olvashatunk a szlovák mellett francia, lengyel, olasz, angol, orosz fordításokról. Annyi azonban biztos, hogy Grendel 2011 januárjában Nagy István hívására érkezett meg Moszkvába.

Azt pedig, hogy az összeomlását követően még Moszkvában gyorsan kórházba került, Pistának és az ő helyzetfelismerési képességének köszönhetette. Egy saját mailemet idézem, amit egy évvel Grendel moszkvai útját követően, 2012. január 12-én írtam Mészáros Sándornak, afelől érdeklődve, hogy Grendel jön-e Pozsonyból Budapestre valamikor. És milyen jó, hogy nem töröltem ki ezt a levelet, mert ezekre a részletekre már nem emlékeztem: „Találkoztam Nagy Pistával, tudod, aki Moszkvában a Kult. Intézet igazgatója volt, amikor Lajos agyvérzést kapott (most kiderült, ő jött rá azonnal, hogy baj lehet, mikor

14 Grendel Lajos, *Nálunk, New Hontban*, Pozsony, Madách-Posonium, 2011, 78.

15 Mészáros Sándor, *Grendel-vignetták*, 8.

Lajos összefüggéstelenül kezdett beszélni, több agyvérzéset látott már ugyanis), és Pista nagyon szeretné látni Lajost úgy, hogy újra jár, beszél... Ő ott volt a legelesettebb időszakában mellette, naponta látogatta.”

Grendel, aki annyira szerette az orosz irodalmat, az a magyar író lett, aki el is jutott Moszkvába, meg nem is: kezdhettem volna így is, ha csak egy anekdotát szerettem volna kanyarítani az esetből. A 2018-as interjúbán Grendel az agyvérzése történetét egy megíratlan regény vázlataként hagyta ránk, ilyen részletekkel: „Nem mondom, hosszú volt a két hét, amit Moszkvában töltöttem, ráadásul semmit sem láttam a városból. Moszkva továbbra is ismeretlen volt előttem. Csupán egy kórháznak a külső falai és egy levele hullott faág, ami bekandikált az ablakon. Néha apró pelyhekben esett a hó.”¹⁶ A mentőautóban már nem is regényben, hanem egy orosz háborús filmben érezte magát: „Február elején kerültem haza Moszkvából, még hozzá mentőkocsin, mert a repülőutazást szigorú-

an megtiltotta az orvos. Emlékszem, napsütéses délelőtt volt, olvadt a rengeteg hó. Tolószékben beraktak a mentőkocsiba, aztán elindultunk. Feküdtem a rögtönzött ágyon, még mindig csak az ujjaim mozogtak, szóval béna voltam, mint, teszem azt, a játékkacsa. De az ablakon kiláttam. Havas fákat láttam, később hepehupákat. S mindenütt hó. Magam elé képzeltem a háborús filmeket, a sűrű erdőben partizánok lapulnak, keresve az alkalmat, hogy megtámadjanak.”¹⁷ Támadó partizánokat fantáziált, pedig gondolhatott volna arra a patetikus szimfóniára is, amit a *Három nővér* kritikusa vélt 1922-ben kihallani a Víg-színházban a darabból. Az elképzelt támadók mellett pedig volt ott ebben a történetben még egy szereplő. Hogy ne maradjon névtelen, azért írtam most meg: az, hogy Grendel Lajos 2011 után még pár évre visszatérhetett Pozsonyba és a magyar irodalomba, nem kis mértékben Nagy Istvánnak volt köszönhető.

16 A svéd királyra gondoltam... 16.

17 A svéd királyra gondoltam... 17.

